

I. А. ГЕТЬМАН-П'ЯТКОВСЬКА. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена теоретичним аспектам взаємодії моралі і міжнародного права. Визначено, що в процесі регулювання суспільних відносин виникає якісно нове явище – морально-правовий вплив, що позитивно впливає на поведінку суб'єктів міжнародного права з метою реалізації узгоджених норм міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародна мораль, взаємодія моралі і права, цінність права.

Статья посвящена теоретическим аспектам взаимодействия морали и международного права. Определено, что в процессе регулирования общественных отношений возникает качественно новое явление – морально-правовое воздействие, что положительно влияет на поведение субъектов международного права с целью реализации согласованных норм международного права.

Ключевые слова: международное право, международная мораль, взаимодействие морали и права, ценность права.

This article is devoted to theoretical aspects of the interaction of morality and international law. Determined that in the regulation of social relations a qualitatively new phenomenon - the moral and legal effect, which positively affects the behavior of subjects of international law to implement the agreed rules of international law.

Key words: international law, international morality, the interaction of morality and law, the value of law.

Входження України до світової спільноти як суб'єкта міжнародного права було подією планетарного значення. Це стало можливим завдяки двом висхідним документам: Декларації про державний суверенітет (16.07.1990 р.) та Акту проголошення незалежності України (24.08.1991 р.). Для України як нової держави в міжнародному спілкуванні слід було за короткий час імплемувати норми міжнародного права до національної правової системи, що мали обов'язковий імперативний характер. Такими кроками стали: ратифікація Верховною Радою України в 1995 році Статуту Ради Європи (1949 р.); в 1997 році Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини і протоколів до неї (1950 р.); в 1991 році Конвенції прав дитини (1989 р.); в 2006 році Конвенції про контакт з дітьми (2003 р.) та інші акти. Ці документи, по відношенню до прав і свобод громадян, набирали вищий рівень договірних зобов'язальних взаємовідносин, які склалися між державами як суб'єктами міжнародного права.

Спонуванням до змін стало усвідомлення багатьма державними діячами, що Україна є рівноправною з поміж інших держав, а також усвідомлення українськими посадовими особами, представників державної влади, своїх обов'язків і взаємної відповідальності, як представників Високої Сторони в договорі. Між учасниками міжнародних правовідносин, до числа яких була включена суверена країна Україна, встановлювалися рівноправні партнерські відносини. Отже, Україні, слід було приєднатися до задалегідь відомих і встановлених іншими державами правил поведінки міжнародного спілкування з метою стабілізації та подальшого регулювання цивілізаційних відносин між ними. Україна до серпня 1991 року мала досвід співпраці в міжнародних організаціях, зокрема в ООН, але

світові стандарти, зокрема дотримання основоположних прав і свобод людини, а відповідно у разі їх порушення виплачувати гроші «власним» громадянам за не дотримання міжнародних норм, які після ратифікації стали частиною національного законодавства, Україна морально і матеріально була не готовою і тому в цій частині продовжує терпіти збитки.

За роки незалежності склалася заборгованість України з виконання судових рішень у сфері порушень прав людини. Про це під час спеціального засідання Верховної Ради з нагоди 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, заявив міністр юстиції України Олександр Лаврінович. Стало відомо, що станом на жовтень 2010 року, борг держави перед громадянами становить понад 130 млрд гривень і щодня зростає. «Аналіз рішень Європейського суду проти України показує наші внутрішні негативні тенденції, які потребують особливої уваги з боку влади»¹. Таких рішень Європейського суду проти України налічується 670.

На нашу думку, очевидним стає те, що розвиток сучасної цивілізації обумовив становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства, засобом суспільного управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей та реалізації їх прав та інтересів. Норми, що регулюють суспільні відносини, відображають та конкретизують дію об'єктивних законів, тенденцій суспільного розвитку, історично обумовлених закономірностей як в окремій державі так і глобалізованому світі.

Дослідниками вказаної проблеми є зарубіжні вчені правознавці: П. Бергер, Ж.-Л. Бержель, Г.Дж. Берман, Р. Давід, Т. Лукман, Дж.Е. Мур, Н. Неновські, Ж. Тускоз, Лон Л. Фуллер, Л.А. Харт, Дж. Холл, Я. Шапп; російські вчені Байтін Т.І., Дмитрієва Г.О., Марченко М.Н. Поляков А.В.; вітчизняні дослідники М.М. Антонович, В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, В.Г. Буткевич, Є.В. Бурлай, С.Д. Гусарев, А.І. Дмитрієв, А.П. Заєць, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, Л.А. Луць, О.О. Мережко, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Л.Д. Тимченко, О.Д. Тихомиров, Ю.С. Шемшученко та інші.

Французький дослідник Жан Тускоз визначає міжнародне право як «сукупність юридичних норм та інституцій, які регулюють відносини у міжнародному суспільстві з метою встановлення у ньому миру, справедливості та сприяння його розвитку»². Ми погоджуємося з тими вченими хто вважає, що міжнародне право є особливою, самостійною системою права, ядром якої виступають загальновизнані принципи й норми міжнародного права, що отримали своє закріплення в міжнародних договорах і звичаях. Специфіка системи міжнародного права пояснюється насамперед особливостями об'єкта регулювання, його суб'єктами, соціальною сутністю, способами створення й функціонування норм міжнародного права. Міжнародне право – це система юридичних норм, об'єднаних в інститути й галузі, що регулюють міжнародні суспільні відносини з метою забезпечення миру, прав людини і співробітництва. Ці рішення і правові засоби їх застосування приймаються повноваженими суб'єктами для реалізації спільних інтересів на міжнародній арені³. На нашу думку, міжнародне право – це система юридичних норм, що регулюють відносини між державами й іншими суб'єктами міжнародного права, створених шляхом узгодженої волі учасників цих відносин і забезпечуваних, за потреби, індивідуальним або колективним примусом.

Вважаємо, що в час глобальних зрушень в історії людства, час переходу від

традиційних до ліберальних цивілізацій вимагає переосмислення існуючих уявлень про співвідношення та взаємодію права та моралі, такого переосмислення, яке відповідало б об'єктивно обумовленим процесам підвищення ролі права в житті суспільства, правового закону, що відповідає природним правам людини та вищій справедливості. Найбільш характерною рисою *взаємодії права та моралі* є їх зближення, взаємопроникнення, посилення їх узгодженого впливу на суспільство. В процесі регулювання суспільних відносин виникає якісно *нове явище* – *морально-правовий вплив*, що позитивно впливає на поведінку суб'єктів права. Право і мораль як складові частини цього явища, не розчиняючись у ньому та не втрачаючи своїх індивідуальних якостей, в сукупності, утворюють соціальну цінність, реально існуючу, що активно впливає на прогресивний розвиток міжнародної правотворчості та юридичної діяльності.

З найдавніших часів норми міжнародного права взаємодіють із нормами моралі та міжнародної ввічливості. Історія розвитку цивілізації свідчить, що право і мораль як складові частини духовної культури суспільства органічно пов'язані одне з одним. Правова система державно організованого суспільства закріплює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі, моральні настанови. Тому для визначення сутності правових норм необхідний не лише їх всебічний аналіз з врахуванням ідей правової свідомості суспільства, соціальної групи, але і вияв взаємозв'язків норм права з принципами та нормами моралі, з моральною свідомістю суспільства.

Мир між народами і державами завжди був заповітною мрією людства, тому міжнародне право повинно стати, в підсумку, правом миру, гарантією подолання війни в міжнародних відносинах. В широкому сенсі мир – це не тільки відсутність війни, але також такий стан міжнародних і внутрішньодержавних відносин, який усуває передумови вирішення міжнародних і внутрішньодержавних конфліктів з допомогою сили. Очевидним є те, що досягнення справжнього миру залежить від достатньо високого рівня політичної і правової свідомості суб'єктів міжнародного права, їх гуманності, освіченості, загальної культури, що не допускає війну в якості засобу вирішення спорів і конфліктів. Право стає інструментом виховання такої масової свідомості, щоб будь-який міжнародний спір не мав розв'язання лише силовим рішенням і в цьому виявляється високий моральний сенс права.

На думку філософів права, мораль і право беззастережно єдині за формулою І. Канта: «Ніколи не стався до іншого тільки як до засобу, але лише як мети в собі»⁴. Ця установка робить індивіда моральним, а державу – правовою, тому мораль і право перебувають у відносинах необхідної достатності.

Мораль є формою суспільної свідомості, вона відбиває уявлення народів про справедливе, розумне, бажане, духовне, чуттєве. В основі обов'язковості норм міжнародного права лежать й вимоги моралі (наприклад, принцип *pacta sunt servanda* означає, що договори потрібно дотримуватися, трансформувався в міжнародне право з морального принципу бути вірним даному слову). Моральні, загальнолюдські цінності є критерієм розвитку міжнародного права. Ряд норм спочатку функціонують виключно як моральні засади, а згодом держави формують їх як юридичні норми (наприклад, заборона злочинів проти миру і людяності тривалий час була моральною вимогою, а у Статуті Нюрберзького трибуналу закріплена як норма міжнародного права).

Так, завдяки усвідомленій думці, яка об'єднала волю європейських держав, стало можливим: підписання в 1987 р. та ратифікація більшістю країн, зокрема

Україною в 1997 р., Європейської конвенції про запобігання тортурам чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; підписання в 2002 р. та наступна ратифікація Україною в 2003 р. Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин, а також підписання в 1959 р. державами – членами Ради Європи і ратифікація в 1998 році Україною Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. Ці конвенції мають високий моральний зміст і впливають на правовий і політичний характер держави.

Серед багатьох вчених домінує думка, що основні принципи міжнародного права є утіленням вимог міжнародної моралі. Так, ми погоджуємося з цією тезою. Основні принципи отримали офіційне міжнародне-правове визнання із прийняттям Статуту ООН. У преамбулі та ст.ст. 1, 2 Статуту ООН було закріплено 7 принципів. У Гельсінському Заключному акті НБСЄ, підписаному Урядами 33 європейських країн та США і Канада 1 серпня 1975 р., є Декларація принципів, яка складається уже з десяти принципів МПП. А саме: принцип незастосування сили або погрози силою; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип невтручання в справи держави; принцип суверенної рівності держав; принцип співробітництва; принцип рівноправності й право самовизначення народу; принцип сумлінного виконання державами міжнародних зобов'язань; принцип непорушності державних кордонів; принцип територіальної цілісності держав; принцип поваги до прав людини та її основних свобод.

Цей перелік основних принципів МПП не є вичерпним. Нині триває процес закріплення принципу екологічної безпеки. Слід звернути увагу на принцип незастосування сили або погрози силою, що служить гарантією існування людської цивілізації, а тому має вищий моральний сенс.

Норми міжнародного права тісно взаємодіють із нормами міжнародної моралі, проте розвиток моральних норм як правило випереджає появу норм міжнародного права. Норми моралі немовби відіграють роль моделей, при усвідомленні і сприйманні яких держави створюють узгоджені норми права. «Міжнародне право, зазначає Г.К. Дмитрієва, – сприяючи зміцненню позицій моралі, посилює її регулюючий вплив на міжнародні відносини. З іншого боку, від ступеня відповідності міжнародного права нормам моралі залежить ефективність самого права. Чим вищим є моральний авторитет міжнародного права, тим більшою є сила його впливу на народи і держави, тим ефективніше його функціонування»⁵. Г.К. Дмитрієва вважає, що вплив моралі на міжнародне право визначається передусім тим, що моралі належить пріоритет у правотворчому процесі: норми міжнародного права незалежно від того, створюються вони у формі договору чи звичаю, повинні відповідати загальноприйнятим моральним стандартам⁶.

Норми міжнародної моралі відіграють допоміжну роль у регулюванні міжнародних відносин, не мають характерних юридичних ознак, але мають правовий, політичний характер і на цьому ґрунтуються їх авторитет серед народів і урядів.

Міжнародна мораль – це сукупність ідеалів і цінностей і сьогодні міжнародна мораль повніше, ніж міжнародне право, відбиває загальнолюдське уявлення про добро і справедливість⁷. Міжнародна мораль являє собою, хоча не структуровану, але певну систему моральних норм, які суб'єкти міжнародного права зобов'язані виконувати, щоб уникнути осуду світового співтовариства. Прикладами норм

міжнародної моралі є норми, що зобов'язують надавати допомогу іншим державам під час стихійного лиха, виявляти сумлінність у вирішенні суперечок тощо. Норми міжнародної моралі є неписаними, юридично необов'язковими і дуже загальними, недотримання їх не спричиняє міжнародно-правової відповідальності й виключає застосування міжнародно-правових санкцій⁸. Слід зазначити, що порушувати норми міжнародної моралі, які тривалий час регулюють сталі відносини, держави вважають для себе неможливим. Що ж є тією силою, що зобов'язує держави дотримуватися норм міжнародної моралі? Ця сила стримує більшість цивілізованих держав від зухвалого ігнорування або свідомого порушення норм міжнародного права і моралі. На нашу думку, цією моральною силою є об'єднана думка народів яка проголошена правителями держав і урядів, що до мирного існування, співпраці, добробуту і подолання глобальних проблем які можливо вирішити узгодженим волевиявленням держав. Вважаємо, що тільки та держава і той уряд, що визнають над собою верховенство міжнародного права і узгоджених норм моралі, має моральне право вимагати від своїх громадян виконувати національні закони які в свою чергу не порушують прав людини і громадянина тобто розглядають людину як соціальну цінність.

У сфері міжнародних відносин можна прослідкувати відповідний моральний прогрес який полягає в переході від панування сили до панування права. Можливо це є переходом до більш вищого витку культурного розвитку людства. Завдяки цьому відбувається становлення іншого виду моралі, міжнародної моралі, що має загальнолюдський характер. Згідно норм цієї моралі, а відповідно і існуючої їй системи права, в центрі стоїть особистість з її людською гідністю, честю, репутацією, приватною власністю, тобто тими правами і свободами людини і громадянина які відомі як основоположні. Цінністю для такої правової системи є життя і здоров'я людини, її приватне і особисте життя, особистісний статус, що є результатом наполегливої, творчої, наукової та виробничої праці. На нашу думку, моральний прогрес полягає ще в тому, що на місце так званої «печерної», «варварської» моралі на її місце приходить загальнолюдська мораль – мораль «антропоцентризму», центром якої є людина, яка включає європейські цінності, що об'єднує народи, нації і держави. В зв'язку з цим доречно повернутися до теоретичного спадку Л. Петражицького, який поділяє розвиток людського суспільства на три епохи, а саме: 1) епоха дезорганізації і хаосу; 2) епоха появи права і моралі, відносини в суспільстві досягають стану внутрішньої упорядкованості; 3) епоха яка припускає досягнення людського суспільства такого досконалого стану завдяки формуванню «світлової психіки» під впливом відповідного регулювання з боку права і моралі. Право і мораль, як зазначає Л. Петражицький, не є чимось вічними, не змінними, раз і назавжди даними. Навпроти, на думку вченого «мораль і право – це явища перехідні в еволюції людського роду, завдання яких полягає в тому, щоб виконати свою мотиваційну і педагогічну функцію і зникнути»⁹.

Погоджуємося з О. Мережко, який вважає, що прогрес міжнародного права і міжнародної моралі полягає саме в тому, що в його межах права і свободи людини все більше займають місце серед держав і народів¹⁰. В центрі такої правової системи стоїть не стільки держава, а людина – особистість, достатньо психічно зріла і така що взаємно поважає права інших людей. Вважаємо, що міжнародні відносини як вияв політики кожної держави, відшукують баланс і компроміс між зовнішньополітичною реальністю і моральними цивілізаційними цінностями, які наповнюють зміст міжнародної моралі і зміст норм міжнародного права.

С.С. Алексєєв звертає увагу на те, що надаючи характеристику співвідношення права і моралі не можна випускати з виду процеси зустрічного впливу права на мораль і саме ту обставину, що реальність панівної моралі, її фактичне втілення в життєвих відносинах значно залежать від того, наскільки дієвими і реальними є в даному суспільстві правові установлення. Факти сьогодення і минулого є свідками того, що суспільство в якому в результаті цілеспрямованих зусиль утверджується стійкий порядок, що входить у кров і плоть суспільного життя, – це суспільство, в якому отримує розвиток і починають домінувати відповідні моральні принципи. До того ж, як свідчать історичні дані, у самому розумінні моральних принципів (в тому числі релігійно-моральних) починають впливати утворені в суспільстві правові начала¹¹.

Узагальнюючи, на нашу думку, взаємодія права і моралі виявляється у наступному:

– праву бажано відповідати сформованим у сучасному суспільстві абсолютним, формальним, загальнолюдським цінностям, які відповідають домінуючому моральному клімату цивілізаційного сучасного суспільства; виникнення і розвиток суспільної моралі підпорядковано тим самим закономірностям, що і виникнення, формування та функціонування права. Право і мораль, як ціннісні системи, нормують соціальне життя на підставі загальних ціннісних принципах пріоритетними серед яких є життя, безпека, гідність, значимість людини як особистості та належні умови її існування;

– право є інституційним регулятором, має формальну визначеність, є об'єктивним явищем, не залежить від суб'єктивних примх, усвідомлюється правосвідомістю і є обов'язковим для всіх. Мораль належить до духовного життя людини, формується індивідуальною свідомістю, не виражена зовнішньо-формально і є обов'язковою для морально свідомих осіб, для яких обов'язковим є і право;

– право зосереджує своє регулювання на реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, визнання юридичних можливостей суб'єктів, встановленні меж свободи поведінки індивіда і відповідальності за фактичні дії. Мораль пов'язана з внутрішнім осмисленням свого обов'язку та спонукання до відповідних дій та відповідальністю особи за свої вчинки та наміри.

Вважаємо, поєднання сутності права «загальна воля» і сутності моралі «добра воля» у єдине змістовне значення, матиме позитивне значення для багатьох держав, що прагнуть до правових, соціальних та демократичних відносин, а саме загальної доброї волі, що є синтезом співіснування, взаємодії, взаємовпливу права і моралі в процесі їх міжнародного регулювання¹². Державній владі у роботі з удосконалення права неодмінно слід враховувати стан суспільної моралі, моральну культуру громадян, виходить із того, що моральна основа права є важливою складовою загальної регулятивної потенції права, що норми права, а відповідно і закони повинні бути справедливими і ціннісноморальними.

Отже, міжнародне право і міжнародна мораль це дві паралелі, які взаємодоповнюють, взаємовпливають, взаємопідтримують, взаємостримують та взаємопонукають один одне. Право уможливує гідне існування людей у державному устрої, мораль – гідне існування у приватному, сімейному та родинному середовищі, а міжнародна мораль є синтезом цих позицій. Право і мораль – ціннісний життєвий базис будь якого суспільства. Вони є регуляторами міждержавних, міжнаціональних, міжособистісних відносин. Право і мораль створюють

найтісніший контакт в регулюванні соціальних зв'язків через вияв загальної доброї волі, що можливо може стати ознакою міжнародних відносин. Тому наповнення норм міжнародного права ціннісним моральним змістом буде мати вплив на національні системи права, через процес ратифікації міжнародних актів законодавчим інститутом держави. Імперативні норми міжнародного права, що збагачені моральним змістом одночасно збагачують державно-правові системи країн. Моральна цінність міжнародного права полягає у тому, щоб стати гарантом справедливого забезпечення інтересів держави і реалізації фундаментальних прав і свобод людини в кожній суверенній країні. Цінність права полягає не в декларативному характері (хоча це також досягнення, усвідомлена ідея викладена на папері та санкціонована державою), а в можливості її реалізації через процес правозастосування, тобто забезпечення виконання узгоджених міжнародних норм силою державних і громадських інститутів в умовах демократичної суверенної держави.

1. Інтернет ресурс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/ukraine/22oct2010/borh_130.html 2. *Тускоз Ж.* Міжнародне право: Підручник / Пер. з франц. – К.: АртЕк, 1998. – С. 5. 3. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – С. 25. 4. *Кант И.* Основы метафизики нравственности: Сочинения: В 6 т. / Под общей ред. В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1963. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 237. 5. *Дмитриева Г.Д.* Взаимодействие международной морали и международного права. – М., 1979. – С. 150. 6. Там же. – С. 151. 7. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Цит. праця. – С. 34. 8. Там само. – С. 188. 9. *Петражицкий Л.И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб., 2000. – С. 25. 10. *Мережко А.А.* Наука политики международного права: истоки и перспективы. – К.: Юстиниан, 2009. – С. 61. 11. *Алексеев С.С.* Общая теория права: Курс лекций: В 2 т. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – С. 61. 12. *Гетьман-Пятковська І. А.* Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 7.